

Perifériák az Európai Unió perifériáján? A szubnacionális érdekérvényesítés keretei és korlátai EU-szinten

Peripheries on the periphery of the European Union? The framework and limits of subnational interest representation at the EU level

BRUCKER BALÁZS, FINTA ISTVÁN

BRUCKER Balázs: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde utca 22.; brucker.balazs@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-1448-1488>

FINTA István: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; finta.istvan@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0001-6916-7325>

KULCSSZAVAK: érdekérvényesítés; többszintű kormányzás; periféria; centrum; EU fejlesztéspolitika; LEADER

ABSZTRAKT: A tanulmány azt vizsgálja, hogy miként jelenik meg a perifériák kérdésköre az Európai Unió intézményrendszerében. Az írás első részében kísérletet teszünk az EU periféria fogalmának meghatározására, illetve bemutatjuk, hogy a perifériák kérdését hogyan kezelik az EU dokumentumai. A második részben az Európai Unió fejlesztéspolitikájának és a periférikus térségek fejlődési esélyeinek összefüggéseit vesszük górcső alá, míg a harmadikban a perifériák EU-n belüli érdekérvényesítési lehetőségeit járjuk körül. A vizsgálatok európai politikai szereplők (elsősorban EP-képviselők, a Régiók Bizottságának tagjai, brüsszeli képviselők munkatársai) körében készített interjúkon és az Európai Unió (Európai Bizottság, Európai Parlament, Régiók Bizottsága, Európai Gazdasági és Szociális Bizottság) 2004 és 2020 közötti fejlesztéspolitikai dokumentumainak elemzésén alapulnak.

A tanulmány – egy átfogó, alapvetően kormányzással foglalkozó kutatás részeként – bemutatja az Európai Unió fejlesztéspolitikai alapelveinek, módszereinek és jogszabályainak rendszerét, amelyek megfelelő alkalmazása esélyt teremt a tagállamok periférikus térségeinek felzárkóztatására. Az egyes beavatkozási lehetőségek értékelése külön kiemeli a LEADER megközelítés hatékonyságát, miközben hangsúlyozza, hogy e módszer érvényesüléséhez nélkülözhetetlen a tagállami közreműködés.

A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a fejlettebb, jól szervezett szereplők érdekei jobban megjelennek és beépülhetnek a döntési folyamatokba, míg a perifériák esetében gyakran még az igények azonosítása is nehézségekbe ütközik. Függetlenül attól, hogy az érdekek a kohéziós politika többszintű kormányzási rendszerén, illetve az érdekérvényesítés más intézményesített vagy informális csatornáin keresztül artikulálódnak-e európai szinten, a fejlesztéspolitika formálásában betöltött szerepük vitathatatlan. Ha az érdekek megjelenítésére nem kerül sor, akkor a perifériák sajátosságaihoz illeszkedő (fókuszált) beavatkozások kialakításának – így a területi különbségek mérséklésének is – csekély az esélye.

Balázs BRUCKER: research fellow, Institute of Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde utca 22., H-7621 Pécs, Hungary; brucker.balazs@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0002-1448-1488>

István FINTA: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; finta.istvan@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0001-6916-7325>

KEYWORDS: interest representation; multi-level governance; periphery; center; EU development policy; LEADER

ABSTRACT: This study aims to analyse the ways issues of the periphery appear in the institutional system of the European Union. In the first part of our study, we attempt to define the term periphery at the EU level, and show how the issue of the periphery appears in EU documents. In the second part, we scrutinize connections between the EU's development policy and development opportunities of peripheral regions, while in the third part, opportunities for representing EU interests in peripheral regions will be presented.

Our research is based on interviews with EU actors (mainly MEPs and members of the Committee of the Regions, members of Brussels-based representation offices) and the analysis of EU development policy documents between 2004 and 2020 (European Commission, European Parliament, Committee of the Regions, European Economic and Social Committee).

The study – as part of a comprehensive governance-oriented research – presents the system of EU-level development policy principles, methods and legislation, whose proper functioning and application enables the development of peripheral regions in member states. The evaluation of individual intervention options highlights the effectiveness of the LEADER approach and emphasizes that the cooperation of the member states is indispensable for the success of this method.

Our research results indicate that the interests of well-organized actors are much more likely to appear and be integrated into various decision-making processes, while in the case of the peripheries, even the identification of needs is often difficult. Regardless of whether individual interests appear through the multi-level governance system of cohesion policy or through other institutionalized or informal channels of interest representation at the EU level, their role in shaping development policy is indisputable. However, if interests do not even emerge, there is little chance of developing (focused) interventions that match the specificities of the peripheries, and mitigate regional differences.

Bevezetés

Az Európai Unió fejlesztéspolitikai irányait tükröző legújabb dokumentum, a Területi Agenda 2030 különböző tércategóriákat határol le. Ezek a térségtípusok a következők: fővárosi és nagyvárosi régiók, kis és közepes méretű városok, városkörnyéki területek, vidéki térségek, belső peremterületek, peremterületek, legészakibb területek, ritkán lakott térségek, szigetek, part menti területek, hegyvidéki területek, legkülső régiók,¹ határokon átnyúló régiók, makrorégiók, demográfiai visszaeséssel küzdő területek, valamint gazdasági és ipari átalakulás által érintett területek (Területi Agenda 2030). A különböző lehatárolások természetesen nem öncélúak: leginkább a fejlesztéspolitikai beavatkozások sikerességét kívánják megalapozni, hiszen az Európai Közösség alapítói már korán felismerték, hogy a területi (és társadalmi) kohézió erősítése alapfeltétele az integráció további mélyítésének (Faragó 2016).

Ennek ellenére az EU kohéziós politikájában – különösen a 2021-2027-es programozási időszakban – háttérbe szorulni látszik a társadalmi és gazdasági felzárkóztatás célja, míg a globális (környezetvédelemmel, éghajlatváltozással összefüggő) prioritások hangsúlyosabbá válnak. Ez a folyamat már a 2007-ben indult programozási ciklusban elkezdődött azzal, hogy a kohéziós politikai célok közé bekerült a versenyképesség, ami a szegényebb régiók és országok szempontjából negatív következményekkel járt. A versenyképesség növelése elsősorban a dinamikus városi térségeket állította középpontba, ezzel a nyugat-európai dinamikus városi térségek több forráshoz juthattak (Pálné Kovács 2014). A nagyvárosi agglomerációkba koncentrálódó fejlődés azonban aligha segíthet Európa és a tagállamokon belüli perifériák helyzetén.

A fejlesztéspolitikával foglalkozó szakirodalomban széles körben elfogadott álláspont, hogy a periférikus térségek fejlődése érdekében olyan többszintű kormányzásra van szükség, amely döntési alternatívákat kínál a helyi közösségek számára és támaszkodik a helyi-területi szint endogén erőforrásaira (Navarro, Woods, Cejudo 2020). Ehhez a szereplőket érdekeltté kell tenni és hozzáférést szükséges biztosítani a döntéshozatali folyamatokhoz (Dolinar 2010) területi, tagállami és európai szinten is (Pazos-Vidal 2019). Ugyanakkor a szereplők közötti helyi interakciók is fontosak (Furmankiewicz 2012). Számos szerző hívja fel a figyelmet arra, hogy ezek megvalósulásának fontos eszköze a LEADER fejlesztési módszer (Pollerman et al. 2020), amely különösen hatásos lehet a periférikus térségekben. Böcher (2008) szerint a LEADER-típusú kezdeményezések fontos jellemzője (1) a területi kormányzás feladatkörének bővülése, (2) a közigazgatási terület elvének felváltása a funkcionalitási elvvel és (3) az ágazatközi együttműködés regionális hálózatokon és partnerségeken keresztül. Ez a fejlesztési módszer ugyanakkor nem minden poszt-szocialista országban népszerű (Dvořáková-Lišková, Pártlová, Krogmann 2018).

A kormányzási és fejlesztéspolitikai módszereken túl, az érdekérvényesítés témakörén belül, több szerző rámutat a szubnacionális szereplők – különösen a perifériák – érdekérvényesítési korlátaira az EU döntéshozatali folyamataiban (Featherstone, Kazamias 2001). Mindez azért fontos, mert a települések és térségek gazdasági és társadalmi felzárkózási esélyei az érdekérvényesítő képességeikkel is szoros összefüggésben állnak.

A perifériák európai szintű vizsgálata során a szakirodalom egy része a centrum és a periféria lehatárolására helyezte a hangsúlyt (Faludi 2015; Hospers 2003; Lóránd 2009; Probáld, Szabó 2007; Szabó 2009; Zimny 2015). Emellett a közösség mediterrán és keleti bővítése kapcsán jelentek meg olyan tudományos munkák, amelyek az EU átlagos fejlettségi szintjétől elmaradó térségek csatlakozásának integrációs folyamatra gyakorolt hatásait vizsgálták (Brühlhart, Crozet, Koenig 2004; Faragó 2016; Seers, Schaffer, Kiljunen 1979; Seers, Vaitos 1980, 1982).

A szakirodalom eddigi eredményeire alapozva jelen tanulmány célja a perifériák EU-fejlesztéspolitikán belüli helyzetének értékelése, illetve azon érdekérvényesítési lehetőségek vizsgálata, amelyek esélyt jelenthetnek az európai szintű

szakpolitikai döntések formálására. A fejlesztéspolitikai értékelés az elmúlt másfél évtized európai dokumentumainak, jellemzően a döntéshozatali mechanizmusban meghatározó szereplők – Bizottság, Európai Parlament, Régiók Bizottsága (RB), Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (EGSZB) – állásfoglalásaiban, véleményeinek, nyilatkozatainak és jogszabályainak vizsgálatán, valamint kutatási jelentések elemzésén alapul. E dokumentumok világítanak rá azokra a lehetőségekre – vagy épp azok hiányára –, amelyeket az európai fejlesztéspolitika nyújthat a periférikus térségek számára. Az érdekvényesítés témakörének empirikus vizsgálata alapvetően 12 strukturált interjú alapul, melyek elsősorban magyar és külföldi EP-képviselőkkel, RB-tagokkal és a magyarországi régiók, illetve Budapest főváros jelenlegi és volt brüsszeli képviselővezetőivel készültek. Az interjúk kérdései a centrumok és a perifériák érdekvényesítési eszközeire, akadályaira, valamint a céljaik eléréséhez szükséges partnerek körére vonatkoztak.

A tanulmány első részében a periféria fogalmának európai megközelítését mutatjuk be, míg a második részben az EU fejlesztéspolitikájának és a periférikus térségek fejlődési esélyeinek értékelését végezzük el. A harmadik részben a perifériák Európai Unión belüli érdekvényesítési lehetőségeit tárgyaljuk.

Periférikus térségek az EU dokumentumaiban

Az Európai Unió fejlesztéspolitikájában a perifériák egységes fogalmi meghatározására mindeztáig nem került sor, és térbeli azonosításuk sem tűnik következetesnek. Gyakran távoli, ritkán lakott, hegyvidéki területeket értenek a periféria fogalma alatt (EP 2015a), vagy a vidéki területekkel összefüggésben – e kategórián belül – helyezik el őket (EIT 2006). A periférikus sajátosságokat gyakran kötik össze a gazdasági fejlettség alacsonyabb szintjével, a régiók gazdasági fejlődésének történetileg eltérő módjával, az európai támogatásoktól való függőséggel és a gyengébb alkupozícióval (Featherstone, Kazamias 2001). Ez a vélekedés azonban még kevésbé alkalmas arra, hogy konkrét földrajzi lehatárolás alapja legyen.

A NUTS [*Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques*] rendszerről szóló jogszabály (1059/2003/EK rendelet) ugyan már konkrét földrajzi határokat jelöl ki (EU 2003), de 2017-es módosítási vitája során a periféria mint önálló területi kategória továbbra sem került az Európai Unió területi tipológiájába. A bizottsági javaslat a térkategóriákat a „vidéki térségek” vagy „ritkán lakott térségek” kategóriájával javasolta bővíteni. Ezt a Régiók Bizottsága egy további önálló elemmel, a „periféria” típusával kívánta kiegészíteni, melyen belül „peremterületeket” és „nem peremterületeket” különítettek el. Ez utóbbi javaslat elfogadására azonban nem került sor, melynek okait a dokumentumelemzés sajnos nem tudta feltárni.

Ugyanakkor kevésbé vitatható, hogy a közös sajátosságok alapján – nyilván nem kizáró jelleggel – azonosítható az a konkrét területtípus, amelyet az európai dokumentumok gyakran hoznak összefüggésbe a periférikus jelleggel. Erre utal

az Európai Parlament EP 2017/C 366/04 állásfoglalása is, miszerint – különösen a vidéki és hátrányos helyzetű területeken – a marginalizált közösségek közös jellemzője lehet a területi jelleg (EP 2015b).

A periférikus térségeknek tulajdonított sajátosságok valóban jelentős átfedést mutatnak a vidéki térségek, pontosabban a hátrányos helyzetű vidéki térségek olyan jellemzőivel, mint az

- elvándorlás, előregedő települések, jelentős népességfogyás;
- alacsony iskolázottság;
- alacsony jövedelemszint;
- a gazdasági növekedés feltételeinek hiánya;
- átlagosnál magasabb munkanélküliség;
- a közszolgáltatások rendelkezésre állásának, elérhetőségének nehézségei;
- informatikai infrastruktúra fejletlensége;
- közlekedési, közösségi közlekedési problémák;
- sokszínűség, és – ezzel összefüggésben – a homogenitást feltételező, sablonszerű, helyi sajátosságokra érzéketlen beavatkozások sikertelensége.

A periférikus helyzet minden esetben viszonyítás kérdése is. A kutatási program keretében vizsgált Baranya megye egésze az ország más megyéivel összevetve periférikusnak tekinthető, miközben a megyén belül periférikusnak minősíthető járáások – például a Hegyháti és a Sellyei járás – központjai centrális helyzetűek az őket körülvevő vidékhez képest. Általánosságban megállapítható, hogy az Európai Unió fejlesztéspolitikájában a vidékfejlesztési beavatkozások a vidéki, periférikus térségek fejlődését kívánják előmozdítani, míg a centrumok problémáival és lehetőségeivel a városfejlesztési programok és alapok foglalkoznak.

Az EU-dokumentumok vizsgálatának egyik legáltalánosabb és legfontosabb tanulsága a vidéki (és periférikus), valamint városi térségek eltérő hivatkozási aránya. A vizsgált dokumentumok kétharmada alapvetően a városokkal, városfejlesztéssel, városi térségekkel foglalkozik. A középpontban a városi problémák vagy épp az egyes szakpolitikákon (például klímavédelem) belüli városi együttműködés lehetőségei állnak, míg a vidékre, periférikus térségekre vonatkozó átfogó, stratégiai állásfoglalások kialakítására elvétve került sor. Mindez azt jelenti, hogy az EU-fejlesztéspolitika homlokterében – egészen 2018-ig – a városok álltak.

Az eltérő arányokkal valószínűleg szoros összefüggésben áll a vidék és a város eltérő mértékű közösségi képviselete, illetve lobbitevékenysége. A városok európai szinten több együttműködés, szervezet (pl. URBACT, Polgármesterek Paktuma) és program létrehozására képesek, amelyek mögött ott állnak a tagállamok városfejlesztésért felelős miniszterei. Jól tükrözi ezt a 2007-es Lipcsei Charta, majd annak 2020-as megújítása, amely alapján fejlesztési irányok és valós beavatkozások is tervezhetők. A vidék érdekképviselete ugyanakkor szinte láthatatlan. Létezik ugyan egy Vidék Parlamentje elnevezésű kezdeményezés, de érdemi beágyazottság, valós stratégia nélkül. Születtek nyilatkozatok (pl. Corki Nyilatkozat 1-2.), de mögöttük semmilyen komoly politikai támogatás vagy lobbierő nem állt.

Említést érdemel a Bizottság által létrehozott ENRD (*European Network for Rural Development*) tevékenysége, azonban hatása a vidékfejlesztési politika főáramára nem igazán érzékelhető, és tagállami beágyazottsága sem erős. A tagállami LEADER szervezetek érdekképviselőt EU szintjén szolgáló ELARD (*European LEADER Association for Rural Development*) hatékonysága nagymértékben függ az aktuális elnökségtől, de a hatás ebben az esetben sem hasonlítható a Régiók Bizottsága vagy az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság szerepéhez.

Összességében tehát megállapítható, hogy az Európai Unió szintjén ugyan nem került sor ezidáig a periféria definíciószerű meghatározására, azonban a periférikus jelleghez társított sajátosságok nagy átfedést mutatnak a vidéki és távoli térségek jellemzőivel (Chatzichristos, Perimenis 2022; Ferrer et al. 2023; Mantino, Forcina, Morse 2023). Másrészt hangsúlyozandó, hogy az Európai Unió fejlesztéspolitikája leginkább a városi térségekre fókuszál.

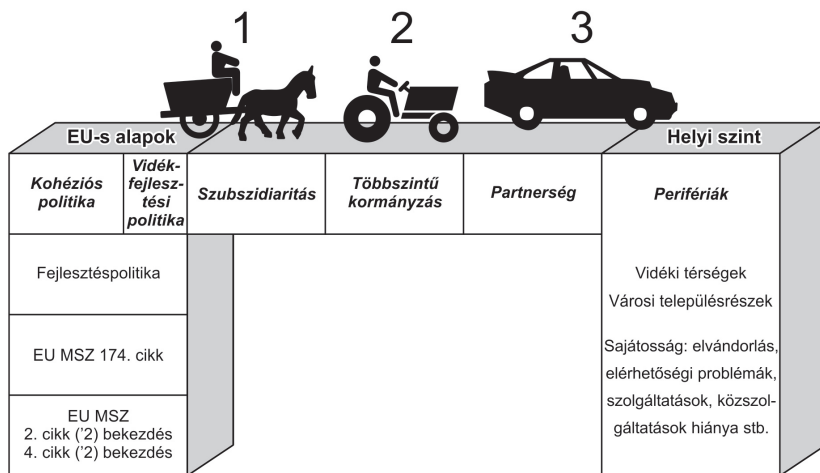
Az EU fejlesztéspolitikája és a periférikus térségek fejlődési esélyei

Az EU fejlesztéspolitikai dokumentumainak vizsgálata az alábbi kérdésekre keres választ:

- Az Európai Unió politikája, illetve jogi szabályozása a kormányzási mód-szerek, filozófiák, de akár a konkrét jogok és kötelezettségek meghatározásával képes-e hozzájárulni a periférikus jelleg helyi-térségi szintű oldásához a tagállamokon belül?
- Létezik-e olyan mechanizmus, módszer, amely képes közvetíteni, érvényesíteni az európai értékeket, illetve az Európai Unió szintjén meghatározott célokat az integráció legkisebb területi egységeiben, vagyis települési-térségi (LAU1, LAU2) szinten?

A Régiók Bizottsága 2009-ben alkotta meg a többszintű kormányzásról szóló fehér könyvet. Eszerint a többszintű kormányzás az Unió, a tagállamok, valamint a regionális és helyi önkormányzatok partnerségen alapuló összehangolt cselekvése, amelynek célja az Európai Unió politikáinak kidolgozása és végrehajtása (RB 2009). Mindezt az Európai Unió számos dokumentuma megerősítette, melyek közül a legfrissebb – és talán legjelentősebb – a már idézett Területi Agenda 2030. Ugyanakkor a gyakorlatban az európai és a helyi szint közötti távolság – nem csupán földrajzi értelemben – óriási. Az EU-dokumentumok, jogszabályok alátámasztják, hogy a periférikus térségek és az Európai Unió törekvései közötti kapcsolatot a fejlesztéspolitika képezi. E „híd” pillérei az alapelvek, a pillérek közötti kapcsolatok stabilitását a jogi szabályozás hivatott szolgálni, miközben a híd egyik oldaláról a másikra történő eljutást az eljárások, mechanizmusok, módszerek biztosíthatják (1. ábra). Ha bármely elem sérül(t), vagy hiányos (például nincs vagy nem megfelelő a mechanizmus, amely a hídon történő áthaladást biztosítaná), akkor a kezdeményezés már az út elején elakadhat, és a legjobb szándék mel-

1. ábra: Az európai és a helyi szint közötti kapcsolat alapjai, elemei és működési mechanizmusai
The foundations, elements and operating mechanisms of the relationship between the European and local levels

1. nyitott koordináció; 2. paktumok; 3. CLLD/LEADER

Forrás: saját szerkesztés

lett sem jut el a címzettekhez, vagy csak nagyobb nehézségek, akadályok leküzdésével, kerülő utakon, esetleg olyan módosult tartalommal, amely már alkalmatlanná teszi az eredeti cél helyi szintű megvalósítását. Ezért is lenne különösen fontos e híd állapotának folyamatos monitorozása, az üzenetek eljuttatását, a célok megvalósulását biztosító mechanizmusok folyamatos fejlesztése, amint erre számos vélemény és ajánlás fel is hívja a figyelmet.

A továbbiakban a híd egyes szelvényeinek, illetve az átjutás hatékonyságát meghatározó módszereknek és mechanizmusoknak a lényegi elemeit világítjuk meg, alapvetően a kutatás egészének középpontjában álló kormányzás szempontjából. (A kutatási program és a tematikus szám részeként önálló tanulmány mutatja be, hogy ezek az elemek hazánkban, azon belül Baranya megye periférikus térségeiben miként fejtik ki a hatásukat, lásd Horeczki, Póla 2023).

A közösségi szintű jogi szabályozás kiindulópontját az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 174. cikke jelenti, amely célul tűzi ki a területi különbségek mérséklését, különös tekintettel a demográfiai problémákkal küszködő, alacsony népsűrűségű, távoli, vidéki területekre. E sajátosságok főként periférikus – gyakran endogén erőforrásokra támaszkodó – területekhez kapcsolhatók (Shucksmith 2002). Az EU e célt leginkább a kohéziós politika eszközeivel kívánja elérni, mely lefedi a közösségi szintű fejlesztéspolitika legnagyobb részét.

A kohéziós politika alapelvei közül a szubszidiaritás elve irányítja rá a figyelmet a legalacsonyabb területi szint fontosságára. A Strukturális Alapok reformjával egyidős (1988) partnerség elve a helyi-területi szereplők bevonására helyezi a hangsúlyt. A többszintű kormányzás a területi kohézió megvalósításának előfel-

tétele az 1303/2013/EU rendelet 5. cikke szerint (EU 2013). A többszintű kormányzás a bevonáson túl hatalommegosztást, aktív, közvetlen szerepvállalást is jelent az EU fejlesztéspolitikájának alakításában és végrehajtásában. Ezek az – egymástól elválaszthatatlan – elvek nem csupán értékek, hanem a mindennapi gyakorlat során is alkalmazandó és folyamatosan fejlődő eszközök. A szubszidiaritás újszerű megközelítése az ún. aktív szubszidiaritás. Ennek keretében a hangsúly azokra a tényezőkre helyeződik, amelyek az elv érvényesülését segíthetik elő (Moodie, Salenius, Meijer 2021). Az aktív szubszidiaritásról a Bizottság által készített kutatási jelentés javasolja a városok és régiók szakpolitikai döntéshozatalba történő bevonását (EB 2020). A Régiók Bizottságának 2019/C 275/01 véleménye hangsúlyozza, hogy amennyiben Európa sikert akar elérni a 2030-ig kitűzött fenntarthatósági paradigmaváltással kapcsolatban, akkor teljes mértékben be kell vonnia a helyi és regionális önkormányzatokat, mivel ők felelősek a fenntartható fejlesztési célok 65%-áért (RB 2019). A Régiók Bizottságának 2020/C 141/07 véleménye szerint az európai demokrácia záloga a polgárok európai folyamathoz történő csatlakozása (RB 2020).

Az Európai Unió szintjén zajló jogi kodifikáció szempontjából mérföldkőnek tekinthető a 2014-ben bizottsági rendeletként hatályba lépő európai partnerségi magatartási kódex (EB 2014), amelynek betartása minden tagállam számára kötelező. A kódex meghatározza, hogy mely szereplők mely programozási és végrehajtási fázisban tekintendők partnernek, és milyen módon szükséges őket bevonni a folyamatokba. A többszintű kormányzásról és partnerségről szóló Van den Brande-jelentés (2014) hangsúlyozza, hogy kormányzás terén az Európai Unió fokozatosan fejlődött a „felülről lefelé irányuló” modellből egy inkluzívabb modellbe, amely a politikai ciklus során nagyobb mértékben vonja be a szociális és gazdasági partnereket – és idővel a társadalmi szereplőket is. A jelentés szerint a fejlődés mozgatórugója, hogy az egyoldalú döntések már nem elfogadhatók a demokráciákban, a többszintű demokrácia alternatívája pedig nem az egyszerű demokrácia, hanem a nem hatékony demokrácia. A jelentés megállapította, hogy míg tíz tagállam jelentős javulást ért el, és megszilárdította a már meglévő és kiváló MLG- [Multi-Level Governance] és partnerségi kultúrát, nyolc másik tagállamban még szükség van a többszintű kormányzás és a partnerségi kultúra jövőbeli javítására. További kilenc tagállamban pedig stabilizálódott az MLG- és a partnerségi kultúra.

Diplomatikusan fogalmaz az Európai Parlament 2015. november 24-i állásfoglalása is, mely aggasztónak tartja, hogy nem valósul meg megfelelően a partnerek kötelező bevonása a közös rendelkezésekről szóló rendeletben és a partnerségre vonatkozó európai magatartási kódexben megállapított elvek szerint (EP 2015b). A Régiók Bizottságának 2019/C 275/01 véleménye ennél sokkal határozottabban emeli ki, hogy a régiók és az önkormányzatok – néhány követendő példa kivételével – kevéssé vagy egyáltalán nem vesznek részt a nemzeti reformprogramok kidolgozásában (RB 2019). Ez megkérdőjelezi az európai szemeszter demokratikus jellegét és területi legitimitását. A Van den Brande-jelen-

tés (2014) szerint a partnerség, illetve az MLG számos tagállamban az érintettek pusztta tájékoztatásában merül ki. Napjainkban pedig a Régiók Bizottsága hangsúlyozza a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz kapcsán, hogy a helyi és regionális önkormányzatok a tagállami kormányok önkormányzatokat érintő döntéseinél is pusztán végrehajtó szervekké válnak (RB 2022). A viszonyok változatlanlansága csaknem egy évtized távlatában a tagállamok adaptációs készségének hiányát mutatja. 2021-2022-ben a partnerségi megállapodások és operatív programok kapcsán a tagállami kormányok legtöbb esetben konzultáltak a helyi és regionális önkormányzatokkal, bevonásuk azonban nem azonos az európai partnerségi magatartási kódexben meghatározott részvételi mechanizmussal. A fentiek alapján joggal vetődik fel a kérdés: mi lehet az oka annak, hogy az elmúlt nyolc év során – legalábbis egyes tagállamokban – a kötelező jogszabályi rendelkezések ellenére szinte semmi sem változott?

Az egyértelműnek tűnik, hogy az EU fejlesztéspolitikai szándékai és követelményei törekednek a részvételi demokrácia meghonosítására, illetőleg elmélyítésére, ami közvetlenül hozzájárulhat a perifériák érdekeinek érvényesüléséhez és helyzetük javulásához. Ugyanakkor, a tapasztalatok szerint, ezen törekvések sikeressége országonként meglehetősen eltérő, ami közvetlen kapcsolatban állhat azokkal az eszközökkel, amelyek a többszintű kormányzás és a partnerség érvényesülését szolgálják. A megfelelő eszköz megválasztása, illetőleg annak kialakítása, támogatása és továbbfejlesztése hiányában esélytelennek tűnik az Európai Unió szintjén meghatározott célok helyi megvalósítása. Kérdés, hogy a jelenlegi eszköztár tartalmaz-e olyan fejlesztési módszert, amely egyszerre biztosítja a szubszidiaritást, a partnerség és a többszintű kormányzás esélyét úgy, hogy az alkalmas a periférikus térségek megsegítésére.

A Régiók Bizottságának 2018/C 164/08 véleménye elismeri az alulról építkező helyi fejlesztések eredményességét, így a LEADER módszer és az újabb keletű közösségvezérelt helyi fejlesztés (CLLD) sikereit (RB 2018). A vidék újjáélesztéséről szóló vélemény hangsúlyozza, hogy az érdekelt felek és polgárok alulról építkező kezdeményezései – például LEADER vagy CLLD – révén növelni kell a helyi akciócsoportok részvételét, mivel ezek alkalmasak a térségek képviselőire, és végre tudják hajtani az elnéptelenedett vagy demográfiai kockázatnak kitett területek igényeihez és szükségleteihez igazított fejlesztéspolitikákat. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság Közös Agrárpolitika vidéki térségek területfejlesztésére gyakorolt hatásáról szóló jelentése szerint a LEADER és a közösségvezérelt helyi fejlesztések támogatása bizonyult a leghatékonyabb intézkedésnek, amely segítette a vidéki területek gazdaságának diverzifikálását, új irányítási mechanizmusok létrehozását, a történelmi és kulturális örökség megőrzését és a vállalkozói szellem támogatását (EGSZB 2021). Az utóbbi időszak egyik legfontosabb európai dokumentuma, az Európai Bizottság hosszú távú jövőképről szóló közleménye szintén kiemeli, hogy a kiegyensúlyozott területfejlesztéshez helyi alapú megközelítések és valamennyi kormányzati szint bevonására van szükség (EB 2021).

A CLLD/LEADER módszer eredményeiről szóló EU-dokumentumokból még hosszasan lehetne idézni, azonban a fenti megállapítások is elegendőnek tűnnek annak bizonyítására, hogy – az Európai Unió szintjén – beazonosítható az a módszer, amely egyidejűleg képes több követelmény kielégítésére. Ez a fejlesztési módszer ugyanis esélyt teremt:

- a szubszidiaritás elvének érvényesülésére, mert biztosítja a lehetőséget a településhez, lakossághoz legközelebb álló területi szintű szervezet kialakítására (ezen túl a működési terület nem kötött a közigazgatási határokhoz, így közös érdekek, sajátosságok mentén funkcionális térségek is létrejöhetnek);
- a partnerség elvének érvényesülésére, mert a tagság, illetőleg a döntéshozó szint optimális esetben 1/3-1/3-1/3 arányban a civil, a vállalkozói és az önkormányzati szférát képviseli (a kormányzati, önkormányzati szféra aránya pedig a jogszabály erejénél fogva semmiképp sem lehet több mint 49%);
- a többszintű kormányzás elvének érvényesülésére, mert a szervezet – az uniós jogszabály erejénél fogva – fejlesztési forrásokra jogosult, amelyek felett önállóan dönthet, miközben hozzájárul a nemzeti és uniós célok megvalósulásához;
- a komplex, integrált térségi-települési fejlesztések megvalósítására, mert helyi fejlesztési programja több szektort is átfog, ahol a fejlesztési célok egymásra épülve, együttesen szolgálják az adott térség egészének egységes fejlesztését.

Ami tehát a fejezet első részében vázolt, európai és helyi szintet összekötő hidat és a hídon áthaladó járműveket – vagyis mechanizmusokat, fejlesztési módszereket – illeti, a legnagyobb hatékonysággal a LEADER megközelítés rendelkezik, míg a nyitott koordináció csupán a tagállamok és az Európai Unió szervezetei között működik, a paktumok rendszere pedig – nélkülözve a LEADER imént felsorolt sajátosságait – csupán a NUTS 3 szintig „ér el”.

A LEADER megközelítés érvényesülésének számos feltétele létezik, amelyek többsége hiányzik a magyar fejlesztéspolitikában. (Ezekről a feltételekről és érvényesülésükről Finta (2023) írása számol be részletesebben.) A fejlesztéspolitikai módszereken és alapelveken túl azonban az is fontos, hogy a települési és területi önkormányzatok szintjén jelentkező fejlesztéspolitikai prioritások, érdekek miként juthatnak el az Európai Unió szervezeteiig és jelenhetnek meg azok tevékenységében.

A perifériák érdekérvényesítésének fóruma

A szakirodalomban eltérő vélemények jelentek meg azzal kapcsolatban, hogy melyek a területi/helyi szereplők fő prioritásai az Európai Unióban történő érdekérvényesítés során. Goergen, a brüsszeli régió egykori EU-képviselőének

vezetője szerint a régiók egyrészt befolyásolni akarják a regionális politika forrásainak elosztását, másrészt demonstrálják, hogy az európai politika közvetlen hatással van rájuk (Goergen 2006). Ansell és szerzőtársai szerint az európai intézményekkel kialakított információcsere és kapcsolat lényegében legitimációs eszköz (Ansell, Parsons, Darden 1997). A szubnacionális szereplőket két cél vezérli az európai szinten: befolyásolni kívánják a regionális politika pénzügyi forrásainak elosztását, valamint elő kívánják segíteni régiójuk vagy városuk részvételét az EU által társfinanszírozott programokban. A célok tekintetében nincs különbség a centrumok és perifériák szubnacionális szereplői között, azonban a megvalósításhoz szükséges eszközök korlátozottabban állnak rendelkezésre utóbbiak számára. A szubnacionális érdektörékvések több csatornán, egymással többnyire párhuzamosan jelennek meg (Simon 2007). Ezeket mutatjuk be a továbbiakban.

A nemzeti út

A nemzeti út azt jelenti, hogy a helyi és térségi szereplők kormányzati szervekkel és intézményekkel, illetve az adott tagállam Állandó Képviselével² kialakított kapcsolatok révén próbálják meg a Tanácsban kifejezésre jutó nemzeti álláspontot befolyásolni (Simon 2007). A tagállami Állandó Képviseltek azért sem kerülhetők meg az európai érdekérvényesítésben, mert a tagállamok nagyköveti vagy nagykövethelyettesi rangú képviselőiből álló Állandó Képviselők Bizottsága az a fórum, amely a Tanács üléseit készíti elő, és amelynek feladata a tagállami álláspontok egyeztetése, illetve a javaslatok miniszteri döntésre történő előkészítése. A Tanács legtöbbször már „csak” szavaz az Állandó Képviselők által kialakított jogszabálytervezetről.

Ez a módszer – különösen a kelet-közép-európai konfliktusos demokráciákban – abban az esetben vezethet eredményre, ha a kormányzat és a települési vagy területi önkormányzat vezetése, illetve a közgyűlési többség azonos politikai oldalhoz tartozik. Mivel a kisebb városok és falvak vezetői, önkormányzati képviselői sokszor függetlenként indulnak a választásokon (Policy Solutions 2010; Republikon 2014), gyengébb a formális pártpolitikai kötődésük, a perifériák csak ritkán – megfelelő kormányzati kapcsolatok megléte esetén – tudják igénybe venni a nemzeti utat érdekeik becsatornázásához. Ugyanakkor a jogalkotási hatáskörrel bíró periférikus régiók (pl. Olaszországban Szicília és Szardínia) hatékonyabban tudják az érdekeiket érvényesíteni, hiszen a Maastrichti Szerződés 146. cikke – jelenleg az EUMSZ 16. cikkének (2) bekezdése – lehetővé tette a tartományi és regionális miniszterek számára, hogy – amennyiben a tagállamuktól erre felhatalmazást kapnak – részt vehessenek a Tanács ülésein, felszólalhasanak és akár szavazhassanak is tagállamuk nevében. Ugyanígy, a tanácsi és a bizottsági munkacsoportok ülésein is részt vehetnek (De Winter 2001; Hooghe, Marks 2001).

Az integráció első szakaszában, a Tanács döntéshozatali monopóliuma miatt a nemzeti út a szubnacionális érdekérvényesítés szinte kizárólagos csatornáját jelentette. Mára azonban a nemzeti út és a brüsszeli stratégia kombinációja került előtérbe.

A brüsszeli stratégia

A brüsszeli stratégia³ lényege, hogy az érdekek érvényesítésére törekvő szubnacionális szereplők az Európai Unió szupranacionális intézményeibe – elsősorban a Bizottságba és az Európai Parlamentbe – próbálják meg az érdekeiket becsatornázni.

A Bizottság kiemelt szerepet játszik a „brüsszeli stratégiában”, hiszen – formálisan – az egyetlen olyan EU-intézmény, amely jogalkotást kezdeményezhet (direkt jogszabály-kezdeményezési jog). Ugyanakkor a Maastrichti Szerződés lehetővé tette az EU Tanácsa és az Európai Parlament számára, hogy javaslat előterjesztésére kérje fel a Bizottságot (indirekt jogszabály-kezdeményezési jog). Ha egy javaslat elhagyja a Bizottságot, a befolyás lehetősége jelentős mértékben csökken, mivel a döntéshozatali folyamat későbbi szakaszában már kiforrott álláspontokat kellene megváltoztatni (Kéglér 2006).

A Bizottság a területi kormányzati szereplők számára is az érdekérvényesítés fontos csatornáját jelenti, hiszen az EU végrehajtó szerve felelős a kohéziós politika végrehajtásáért. A konzultáció azonban az egyes szakpolitikai területeken eltérő intenzitású, hiszen a régiók figyelme elsősorban az őket fokozottan érintő politikákra, különösen a regionális politikáért, a környezetvédelemért, a közlekedésért, az energiapolitikáért, a foglalkoztatási ügyekért és a szociálpolitikaért felelős főigazgatóságok munkájára irányul (Simon 2007). A Regionális és Várospolitikai Főigazgatóság játszik kiemelt szerepet a régiókkal és a városokkal kapcsolatos EU-szakpolitikák végrehajtásáért. A tagállamokkal, régiókkal és egyéb érdekelt felekkel együttműködésben felméri a helyi szükségleteket és pénzügyi beruházásokat, majd az eredményeket hosszú távú, európai szintű hatásuk alapján értékeli. A Regionális és Várospolitikai Főigazgatóság rendelkezik a közösségi programokra vonatkozó döntési jogosultsággal, továbbá szerepet játszik a támogatások engedélyezési eljárásában.

A perifériák érdekeinek Európai Bizottságon keresztül történő becsatornázása szintén kétséges, mivel a kisebb városok és falvak legtöbbször nem rendelkeznek bizottsági kapcsolattal, és arra sincs megfelelő apparátusuk, hogy a jogalkotási folyamat Bizottság általi megindítását nyomon kövessék.⁴ A jogalkotási hatáskörrel rendelkező periférikus régiók számára azonban a bizottsági érdekérvényesítés is járható út, hiszen – mint a nemzeti út kapcsán utaltunk rá – képviselőik részt vehetnek a bizottsági munkacsoportok ülésein.

Bár az Európai Parlamentnek a szerződésekben nem nevesített feladata a települési és területi önkormányzatok érdekeinek becsatornázása az EU döntésho-

zatalába, a polgárok közvetlen képviselét ellátni hivatott EP természetes szövetségese az unió polgáraihoz közelebb elhelyezkedő szubnacionális szintnek.⁵ Az EP-választáson a legtöbb tagállam egyetlen választókerületet alkot, de négy tagállamban (Belgium, Írország, Lengyelország, Olaszország) az ország területét több választókerületre osztották.⁶ Ezekben az országokban a választópolgárok területi alapú listákra szavazhatnak. Az uniós képviselők regionális/helyi érdekek megjelenítésében játszott szerepét az adott képviselő politikusi profilja is nagyban befolyásolja, például, hogy volt-e korábban egyéni választókerületben megválasztott nemzeti parlamenti képviselő, vagy korábban töltött-e be bármilyen önkormányzati tisztséget. Az EP-képviselők nemcsak az adott település, régió képviselét tekintik kiemelt feladatuknak, hanem gyakran a hasonló társadalmi és strukturális problémákkal küzdő területi egységek érdekeivel is hangsúlyosan foglalkoznak. Például a Franciaországhoz tartozó Réunion szigetről származó EP-képviselő felszólalásaiban, árnyékjelentéstevőként beterjesztett jelentéseiben és parlamenti kérdéseiben⁷ igen gyakran tesz utalást a legkülső régiók helyzetére. Ezt egyébként a kabinetfőnöke is megerősítette, kiemelve, hogy – bár Franciaország 2019-től ismét országos lista alapján választja EP-képviselőit – a réunioni EP-képviselőnek az érintett területek speciális jellege miatt fontos a legkülső régiók és különösen Réunion érdekeinek becsatornázása az EU döntéshozatalába.⁸ Az is gyakori, hogy Spanyolország valamely autonóm közösségének képviselője egy másik, kisebbségi helyzetben lévő közösség érdekében szólal fel az Európai Parlamentben.⁹ Az EP működési szabályaiból adódóan ugyanakkor egy-egy képviselő fellépése csak arra elegendő, hogy ráirányítsa a többi EP-képviselő figyelmét az adott problémára.

Tehát az EP megfelelő terepet kínálhat a perifériák érdekeinek becsatornázására. Ennek azonban az a feltétele, hogy az adott politikus megfelelő pártpolitikai beágyazottsággal rendelkezzen, mert csak így van esély arra, hogy befutó helyet kapjon egy nemzeti politikai párt EP-listáján. Fontos hangsúlyozni, hogy az önkormányzati vezetők és képviselők is sok esetben rendszeres kapcsolatban állnak az azonos politikai elveket valló EP-képviselőkkel. Ugyanakkor – mint ahogy arra már Tabajdi Csaba volt EP-képviselő és politikai tanácsadója, Korányi Dávid is általánosságban rámutatott (Tabajdi, Korányi 2006) – a hatékonyabb (területi) érdekérvényesítés érdekében szükség lenne az adott tagállamhoz tartozó képviselők közötti koordinációra. Ezt azonban egyes országok esetében¹⁰ a kormánypárt(i) és ellenzék(i) EP-képviselők közötti konfliktusos viszony nem teszi lehetővé.¹¹

Az Európai Parlamentben is szakbizottságokban zajlik a kérdések megvitatása, előzetes és részletes kidolgozása. A regionális kérdések szempontjából az egyik legmeghatározóbb szakbizottság az EP Regionális Fejlesztési Bizottsága (REGI), amelynek a hatásköre a kohéziós politikára terjed ki. Ugyanakkor a területi és települési érdekek szinte valamennyi EP-szakbizottságban megjelennek, gondoljunk csak a transzeurópai hálózatok, a mezőgazdaság, a környezetvéde-

lem, az oktatás és szakképzés, az egészségügy, a foglalkoztatás, az iparpolitika, az energiapolitika vagy a kutatási és fejlesztési politika területi dimenziójára.

Az Európai Parlament képviselői emellett bekapcsolódhatnak az EP keretében működő „félhivatalos” képviselői csoportosulások, az ún. közös munkacsoportok (intergroupok) tevékenységébe (Brucker 2019). Costa (2002) a közös munkacsoportok két típusát különíti el:

- adott földrajzi területhez kötődő közös munkacsoportok (pl. Atlanti Part, Balti Régió),¹²
- regionális specifikumok, témák szerinti közös munkacsoportok (pl. Városok; Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, Intelligens Falvak; Tengerek, Folyók, Szigetek és Part Menti Területek; Hagyományos Kisebbségek, Nemzeti Közösségek és Nyelvek).

Jelenleg négy olyan közös munkacsoport működik az Európai Parlamentben, amelyek fórumot biztosítanak helyi és regionális relevanciájú kérdések megvitatására. A városokkal és urbanizált térségekkel a Városok Közös Munkacsoport foglalkozik. A rurális térségek hosszú távú fejlesztésére vonatkozó gazdasági, társadalmi, politikai és környezetvédelmi kérdéseket a Vidéki, Hegyvidéki és Távoli Területek, Intelligens Falvak Közös Munkacsoport vitatja meg. A tengerparti területek és szigetek problémáit a Tengerek, Folyók, Szigetek és Part Menti Területek Közös Munkacsoport tárgyalja. Végül, a nemzeti és etnikai kisebbségek mellett az önkormányzatiság és területi autonómia kérdését is napirendjére tűzi a Hagyományos Kisebbségek, Nemzeti Közösségek és Nyelvek Közös Munkacsoport.¹³ Míg az első a centrumterületek problémáival foglalkozik, addig a második és harmadik csoportosulás munkájában a perifériát érintő kérdések szerepelnek hangsúlyosabban (Brucker 2022a; b).

A Régiók Bizottsága

A Régiók Bizottsága a „helyi és regionális önkormányzatok hangja”, a „szubszidiaritás elvének őre” (RB 2018). A Bizottságnak, a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek konzultálnia kell a Régiók Bizottságával a helyi és regionális önkormányzatokat érintő és az EUMSZ-ben meghatározott témákban (pl. oktatás, kultúra, közegészségügy, transzeurópai hálózatok, távközlés, gazdasági és társadalmi kohézió). A Régiók Bizottságának tagjai politikai csoportokban tevékenykednek. A nemzeti delegáció szerepe az európai parlamentinél erősebbnek mondható (Simon 2007). Ezt egyébként – legalábbis magyarországi vonatkozásban – interjúalanyaink is megerősítették, kiemelve az Állandó Képviselőt magyar koordinátorának „hídépítő” szerepét.¹⁴ Az Európai Parlamenthez hasonlóan az RB-tagok is az általuk képviselt települési vagy területi önkormányzat érdekeinek becsatornázására helyezik a hangsúlyt. Az RB működési sajátosságai azonban megnehezítik a specifikus problémák megjelenítését: ezért inkább az összes, hasonló gondokkal küzdő önkormányzat problémáját képviselik a szakbizottsági és plenáris üléseken, így biztosítva a megfelelő számú támogató szavazatot.¹⁵

Emellett a nemzeti szintű koordináció minden bizonnyal azért is működőképesebb a Régiók Bizottságában, mert a tagállami önkormányzatok tagjait tömörítő szerv munkájában a „nagypolitikai”, következésképpen erősebb kormánypárti-ellenzéki szembenállást kiváltó kérdések csak a legritkább esetben kerülnek napirendre. Ehelyett a testület inkább a települési és területi önkormányzatok jó gyakorlataira helyezi a hangsúlyt.¹⁶

A Régiók Bizottságán belül is léteznek ún. régióközi csoportok, amelyek keretében az Európai Unión belüli és kívüli helyi és regionális önkormányzatok egyeztetethetnek és új elképzelésekkel állhatnak elő. Jelenleg hét régióközi csoport működik, amelyek közül három – a Balti-tengeri régiók, a Kárpátok és a Szigeti régiók – régióközi csoport a perifériák érdekeit hivatott becsatornázni a testület döntéshozatali folyamatába.

A helyi és területi önkormányzatok képviselőiből, közigazgatási régiók, tartományok minisztereiből, illetve kisvárosok és falvak küldötteiből, centrumterületek, félperifériák és perifériák politikusaiból álló testület heterogenitása megnehezíti az együttműködést (Trobiani 2016). Emellett a Régiók Bizottságának korlátozott reprezentativitása is problematikus, hiszen a periférikus térségek Régiók Bizottságán belüli képviseletét az Európai Unió egyetlen jogi aktusa sem írja elő. A periférikus térségek és települések képviselete kizárólag a helyek – tagállami szinten történő – elosztásának a függvénye.

Európai önkormányzati érdekszövetségek és hálózatok

A szubnacionális érdekérvényesítés további fontos csatornáját jelentik az európai önkormányzati érdekszövetségek és hálózatok (pl. Európai Régiók Gyűlése, Eurocities). Térnyerésükhöz jelentős mértékben hozzájárult, hogy a Bizottság kiemelt partnereinek tekinti ezeket az ernyőszervezeteket. E szubnacionális érdekszövetségek pozitívuma, hogy széles kapcsolati hálóval rendelkeznek, igyekeznek megtalálni és összekapcsolni a szubnacionális és szupranacionális szintű partnereket. Emellett jól ismerik az EU döntéshozatalának sajátosságait, így megfelelő szakmai támogatást tudnak nyújtani a tagszervezeteknek. Legfőbb hátrányuk ugyanakkor a sokféleségükben rejlik: az eltérő érdekek és politikai kultúrák következményeképpen az ernyőszervezetek tagjaik számára gyakran csak a legkisebb közös nevezőt képesek megjeleníteni az EU döntéshozatalában. A legtöbb érdekszövetségben a részvétel díja igen borsos, ezért a periférikus térségekben fekvő önkormányzatok kevésbé tudják kiaknázni az ezekben rejlő lehetőséget (Simon 2007). Bár vannak olyan szervezetek is, mint például az Európai Régiók Gyűlése, amelynek tagdíja részben függ az ország GDP-jétől és a régió népességétől.¹⁷ Az Eurocities esetében – amelyben a tagsági díj 2012-ben elérte a 15 800 eurót¹⁸ – hazánkból csak Budapest és Debrecen rendelkezik tagsággal.¹⁹ Ugyanakkor a Polgármesterek Globális Szövetsége az Éghajlatért és Energiáért (*Global Covenant of Mayors for Climate and Energy*) nevű nemzetközi ernyőszervezetben a tagság ingyenes,²⁰ így ennek munkájában több hazai,

periférikus térségben található település (pl. Ózd, Hatvan, Szarvas, Bátorterenye, Nyékládháza, Felsőtárkány) is részt vesz.²¹

A brüsszeli regionális képviseleti irodák

Több szerző szerint a brüsszeli regionális képviseleti irodák működése elengedhetetlen feltétele a nemzeti szint alatt jelentkező érdekek EU-döntéshozatalba történő becsatornázásának (Simon 2007; Trobbiani 2016). Brüsszeli képviseleti irodát elsősorban jobb anyagi helyzetben lévő régiók, fővárosok, metropoliszok tudnak fenntartani, mivel az Európai Unió intézményeinek közelében fekvő irodák bérleti díja jelentős. Következésképp a perifériák ezt az érdekérvényesítési csatornát a legtöbbször nem tudják igénybe venni.²² Mint a Dél-Dunántúli Régió Brüsszeli Képviseletének egyik volt munkatársa elmondta, a működéshez szükséges források hiánya vezetett a hazánk EU-csatlakozásának idején alakult magyarországi regionális képviseleti irodák megszűnéséhez is.²³ Jelenleg az ellenzéki vezetésű Budapest az egyetlen magyarországi szubnacionális szereplő, amely brüsszeli képviselettel rendelkezik. A főváros képviseleti irodájának legfőbb feladata az információszerzés, kapcsolatépítés és a főváros érdekeinek megjelenítése az európai intézményekben.²⁴

Összegzés

Az Európai Unió kohéziós politikáján belül napjainkra kialakult az a keretrendszer, amely – a jogi szabályozás, az egyes alapelvek és fejlesztéspolitikai eszközök segítségével – megteremti a perifériák és az európai intézmények közötti kapcsolatok lehetőségét, és ezzel növeli a periférikus helyzetű térségek fejlődési esélyeit. Szükséges azonban hangsúlyozni, hogy mindez csupán egy lehetőség, ahol a siker legalább olyan mértékben függ az ún. puha tényezőktől, mint a kemény – leginkább pénzügyi – feltételektől. Mindaddig, amíg a helyi kezdeményezéseket, a többszintű kormányzást, a LEADER fejlesztési módszer sikerességét biztosító alapelveket a puha tényezők közé sorolják és akként is kezelik (akkor is, ha betartásuk jogszabályban rögzített kötelezettség), a perifériák gazdasági-társadalmi felzárkózása kevésbé lehet hatékony. Szintén a puha tényezők közé sorolhatók azok az érdekérvényesítési struktúrák, szereplők és folyamatok, amelyek a különböző érdekek és igények érvényesülését igyekeznek biztosítani az Európai Unió szintjén zajló döntéshozatali, döntéselőkészítési munkában. Ugyan számos modell és út létezik a helyi-térségi érdekek európai szintű megjelenítésére többféle szervezet vagy informális szerveződés keretében, a különböző fejlettségű térség és települések esélyei e folyamatban rendkívül eltérőek. A tapasztalatok szerint a fejlettebb, jól szervezett szereplők érdekei sokkal inkább megjelennek és beépülhetnek a döntési folyamatokba, míg a perifériák esetében gyakran az igé-

nyek azonosítása is nehézségekbe ütközik. Az érdekérvényesítés kapcsán fontos elkülöníteni a jogalkotási hatáskörrel rendelkező, periférikus fekvésű régiókat a kisebb településektől és falvaktól, ugyanis az előbbiek – hazai és európai kapcsolataikat, személyi és anyagi forrásaitak felhasználva – jóval hatékonyabban tudják érdekeiket becsatornázni az uniós döntéshozatalba. Bár a megyei önkormányzatok – amint azt a kutatás keretében készült másik tanulmány (Pálné Kovács et al. 2023) megvilágítja – szerepüknél fogva biztosíthatnák a periférikus érdekek koncentrált közvetítését, erre a tapasztalatok szerint nem mutatkozott szándék. Az egyes térségi érdekek a kohéziós politika többszintű kormányzasi rendszerén, illetve az érdekérvényesítés más intézményesített vagy informális csatornáin keresztül megjelennek ugyan európai szinten, azonban a perifériák sajátosságaihoz illeszkedő (fókuszált) beavatkozások kialakításának csekély az esélye.

Jegyzetek

1. Legkülső régiók: néhány EU-tagállam területének egy része Európától távol helyezkedik el. E régióknak – földrajzi adottságaik miatt – számos nehézséggel kell megküzdeniük, így a távoli fekvéssel, a szigetjelleggel, a kis területtel, valamint – nem ritkán – a kedvezőtlen domborzati és éghajlati viszonyokkal (EP 2023a).
2. A Tanács munkáját segítő, illetve üléseit előkészítő testület, amely a tagállamok EU mellé rendelt nagyköveteiből és azok helyetteseiből áll.
3. Ez az elnevezés onnan ered, hogy az Európai Unió döntéshozatalában meghatározó szerepet játszó intézményi háromszög (Bizottság, Tanács, EP) mindegyik komponense Brüsszelben található. A Tanács azonban nem része a „brüsszeli stratégiának”, hiszen fő feladata a nemzeti érdekek megjelenítése. Ugyanakkor az EP kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) (6.) jegyzőkönyvének egyetlen cikke szerint hivatalosan az „Európai Parlament székhelye Strasbourg”, de az EP-képviselők évente mindösszesen 12 hetet tartózkodnak az elzászi városban, míg idejük nagy részét Brüsszelben töltik. Következésképpen az európai parlamenti érdekérvényesítés színhelye is leggyakrabban Brüsszel.
4. Interjú Szabolcs-Szatmár-Bereg megye közgyűlésének elnökével, RB-taggal (2021. május 27.).
5. Online interjú egy magyar ellenzéki EP-képviselővel (2021. május 20.).
6. Franciaország a 2004., 2009. és 2014. évi EP-választásokon regionális választási körzetekre volt osztva. A Brexit előtt az Egyesült Királyság is regionális választási körzettel vett részt az EP-választásokon.
7. Erre több példa is található az Európai Parlament anyagaiban (EP 2020a; EP 2020b; EP 2021).
8. Online interjú egy Réunion szigetéről származó EP-képviselő (Renew) kabinetfőnökével (2021. június 18.).
9. Interjú egy katalán (S&D) EP-képviselővel (2016. október 24.).
10. Jelenleg ez a helyzet áll fenn a magyarországi EP-képviselők esetében is, ugyanakkor 2010 előtt rendszeres egyeztető fórum működött, amely elősegítette a magyar érdekek hatékonyabb becsatornázását az európai parlamenti döntéshozatalba (Tabajdi, Korányi 2006).
11. Online interjú egy magyar ellenzéki EP-képviselővel (2021. május 20.).
12. A 2019 és 2024 közötti parlamenti ciklusban e közös munkacsoportok nem jöttek létre.
13. A közös munkacsoportok jegyzéke megtalálható az Európai Parlament oldalán (EP 2023b).
14. Online interjúk a Régiók Bizottságának magyar (DK, KDNP, LMP, Jobbik) tagjaival (2021. május 18., 19., 27.).
15. Online interjú Sértő-Radics Istvánnal, az RB korábbi alelnökével (2020. május 15.).

16. Online interjúk Sértő-Radics Istvánnal, az RB korábbi alelnökével (2020. május 15.), a Régiók Bizottságának magyar (DK, KDNP, LMP, Jobbik) tagjaival (2021. május 18., 19., 27.), illetve az Állandó Képviselő magyar koordinátorával (2021. június 17.).
17. A kapcsolódó információk a szervezet honlapján érhetőek el (AER 2023).
18. Az Eurocities tagdíjakról információt Belfast honlapján találtunk (BCC 2023).
19. A tagok listája elérhető a szervezet honlapján (Eurocities 2023).
20. A kapcsolódó információk a szervezet honlapján érhetőek el (GCOM 2023a).
21. A kapcsolódó információk a szervezet honlapján érhetőek el (GCOM 2023b).
22. Online interjú a Dél-Dunántúl régió brüsszeli képviselőjének volt munkatársával (2021. június 11.).
23. Online interjú a Dél-Dunántúl régió brüsszeli képviselőjének volt munkatársával (2021. június 11.).
24. Online interjú Budapest brüsszeli képviselőjének vezetőjével (2021. május 17.).

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az 132294. számú „Kormányzati kihívások periférikus térségekben” című projekt keretében, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K-19 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Irodalom

- AER (2023): Assembly of European Regions. AER Procedures. <https://aer.eu/aer-statute/aer-procedures/> (Letöltés: 2023. 04. 10.).
- Ansell, C. K., Parsons, C. A., Darden, K. A. (1997): Dual Networks in European Regional Developments Policy. *Journal of Common Market Studies*, 3., 347–375. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00066>
- BCC (2023): *Belfast City Council. Agenda item. Eurocities Update.* <https://minutes3.belfastcity.gov.uk/mgAi.aspx?ID=10226> (Letöltés: 2023. 04. 10.).
- Böcher, M. (2008): Regional Governance and Rural Development in Germany: the Implementation of LEADER. *Sociologia Ruralis*, 4., 372–388. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00468.x>
- Brucker B. (2019): Az Európai Parlament félhivatalos érdekvégyesítő csoportjai: a közös munkacsoportok. *Politikatudományi Szemle*, 3., 57–84. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2019.3.57>
- Brucker B. (2022a): Az Európai Parlament szerepe a szubnacionális érdekek képviselőjében. *Politikatudományi Szemle*, 1., 99–124. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2022.1.99>
- Brucker B. (2022b): Az Európai Parlament közös munkacsoportjainak (intergroupjainak) szerepe a területi érdekvégyesítésben. *Tér és Társadalom*, 4., 3–31. <https://doi.org/10.17649/TET.36.4.3449>
- Brühlhart, M., Crozet, M., Koenig, P. (2004): Enlargement and the EU Periphery: The Impact of Changing Market Potential. *The World Economy*, 6., 853–875. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2004.00632.x>
- Chatzichristos, G, Perimenis, A. (2022): Evaluating the social added value of LEADER: Evidence from a marginalised rural region. *Journal of Rural Studies*, 94., 366–374. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.07.016>
- Costa, O. (2002): Le travail parlementaire européen et la défense des intérêts locaux. Les députés européens dans la gouvernance multi-niveaux. Le gouvernement du compromis: courtiers et généralistes dans l'action politique. *Economica*, 195–226.
- De Winter, L. (2001): *The Impact of European Integration on Ethnoregional Parties.* Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona. <https://core.ac.uk/download/pdf/13283223.pdf> (Letöltés: 2023. 08. 01.)

- Dolinar, M. K. (2010): Multilevel governance within the European Union. *European View*, 1., 97–103. <https://doi.org/10.1007/s12290-010-0119-1>
- Dvořáková-Lišková, Z., Pártlová, P., Krogmann, A. (2018): Multi-level Governance Towards Regional Development in Postcommunist Countries. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 2., 5–20.
- Faludi A. (2015): The „Blue Banana” revisited. *European Journal of Spatial Development*, 1., 1–26. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5141230>
- Faragó L. (2016): Az EU területi politikájának a változásai közép-kelet-európai nézőpontból. *Tér és Társadalom*, 2., 3–22. <https://doi.org/10.17649/TET.30.2.2765>
- Featherstone, K., Kazamias, G. (2001): Introduction: Southern Europe and the process of “Europeanization”. In: Featherstone, K., Kazamias, G. (eds.): *Europeanization and the Southern periphery*. Frank Cass, London, 1–22.
- Ferrer, J. N., Kiss-Gálfalvi, T., Postica, D., Marcinkowska, I., Zubel, K. (2023): *The cost of non-rurality - preparing for a better urban-rural balance in EU funding*. European Committee of the Regions <https://www.ceps.eu/ceps-publications/the-cost-of-non-rurality/> (Letöltés: 2023. 08. 01.)
- Finta, I. (2023): Comments on the European Court of Auditors’ Special Report on the Leader Programme. *European Countryside*, 2., 328–345. <https://doi.org/10.2478/euco-2023-0018>
- Furmankiewicz, M. (2012): LEADER+ territorial governance in Poland: success and failures as a rational choice effect. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 3., 261–275. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2011.00680.x>
- Goergen, P. (2006): *Lobbying in Brussels. A practical guide to the European Union for cities, regions, networks and enterprises*. Goergen, Brussels
- Hooghe, L., Marks, G. (2001): *Multi-Level Governance and European integration*. Rowmann & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford
- Horeczki R., Póla P. (2023): Fejlődési lehetőségek a periférián egy Baranya megyei felmérés tükrében. *Tér és Társadalom*, 3., 77–97. <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3503>
- Hospers, G. (2003): Beyond the Blue Banana? Structural Changes in Europe’s Geo-Economy. *Intereconomics*, 2., 76–85.
- Kéglér Á. (2006): *Érdekvérvényesítés az Európai Unióban*. MTA PTI, Budapest
- Lóránd B. (2009): *Konvergencia és fejlesztéspolitika az Európai Unióban és Magyarországon*. Doktori Disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, Pécs
- Mantino, F., Forcina B., Morse, A. (2023): “Exploring the rural-urban continuum”. *Methodological framework to define Functional Rural Areas and rural transitions*. https://rustik-he.eu/wp-content/uploads/2023/04/RUSTIK_D-1-1_Methodological_Framework_31.03.23.pdf (Letöltés: 2023. 08. 01.)
- Moodie, J. R., Salenius, V., Meijer, M. W. (2021): Why territory matters for implementing active subsidiarity in EU regional policy. *Regional Studies*, 5., 866–878. <https://doi.org/10.1080/00343404.2021.1966404>
- Navarro, N. A., Woods, M., Cejudo, E. (2016): The LEADER initiative has been a victim of its own success. The decline of the bottom-up approach in rural development programmes. The cases of Wales and Andalusia. *Sociologia Ruralis*, 2., 270–288. <https://doi.org/10.1111/soru.12079>
- Pálné Kovács I. (2014): *Jó kormányzás és decentralizáció*. Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián. MTA, Budapest
- Pálné Kovács I., Finta I., Brucker B., Pénczár Á. (2023): Tér hatalom nélkül, hatalom tér nélkül. A periférikus térségek kormányzása, empirikus tapasztalatok. *Tér és Társadalom*, 3., 119–147. <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3501>
- Pazos-Vidal, S. (2019): *Subsidiarity and EU Multilevel Governance: Actors, Networks and Agendas*. Routledge, London <https://doi.org/10.4324/9780429453373>
- Policy Solutions (2010): *A Narancsvidek trendjei*. Policy Solutions. https://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzes/81/a_narancsvidek_trendjei_az_onkormanyzati_valasztasok_melyelemzese.pdf (Letöltés: 2023. 08. 01.)
- Pollermann, K., Aubert, F., Berriet-Sollic, M., Laidin, C., Lépicier, D., Pham, H. V., Raue, P., Schnaut, G. (2020): Leader as a European Policy for Rural Development in a Multilevel Governance Framework: A Comparison of the Implementation in France, Germany and Italy. *European Countryside*, 2., 156–178. <https://doi.org/10.2478/euco-2020-0009>

- Probáld F., Szabó P. (2007): *Európa regionális földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Republikon (2014): *Hogyan lehet országosan összegezni az önkormányzati választási eredményeket? Módszertan*. Republikon Intézet http://republikon.hu/media/18009/onkval_meres_modszer-tan_3.pdf (Letöltés: 2023. 08. 01.)
- Seers, D., Schaffer, B., Kiljunen, M.-L. (szerk.) (1979): *Underdeveloped Europe: Studies in the European Periphery*. Branch Line, Humanities Press
- Seers, D., Vaitos, C. V. (1982): *The Second Enlargement of the EEC: The Integration of Unequal Partners*. Palgrave Macmillan
- Seers, D., Vaitos, C. V. (ed.) (1980): *Integration and Unequal Development. The Experience of the EEC*. Palgrave Macmillan
- Simon Z. (2007): Regionális érdekérvényesítés az Európai Unióban. In: Kaiser T., Ágh A., Kis Varga J. (szerk.): *A régiók Magyarországa II. Hálózatok és labirintusok*. MTA–MEH PROJEKT, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 141–173.
- Shucksmith, M. (2002): Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: perspectives from leader in the UK. *Sociologia Ruralis*, 2., 208–218. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00143>
- Szabó P. (2009): Európa térszerkezete különböző szemléletek tükrében. *Földrajzi Közlemények*, 2., 121–134.
- Tabajdi Cs., Korányi D. (2006): Az uniós nemzeti érdekérvényesítés három modellje. Másfél éves európai parlamenti érdekérvényesítés tapasztalatai (2004. július–2005. december). In: Sándor P., Vass L., Tolnai Á. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2005-ről*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 836–851.
- Trobbiani, R. (2016): European regions in Brussels. Towards functional interest representation? *Bruges Political Research Papers*, 53. [http://aei.pitt.edu/76115/1/wp53_trobbiani_\(5\).pdf](http://aei.pitt.edu/76115/1/wp53_trobbiani_(5).pdf) (Letöltés: 2023. 08. 01.)
- Van den Brande, L. (2014): *Multilevel Governance and Partnership. The Van den Brande Report*. https://egtcmmonitor.cesci-net.eu/wp-content/uploads/2021/01/EUDOK_SZAKIR_EC_2014_Van_den_Brande_Report_MLG.pdf (Letöltés: 2023. 08. 01.)
- Zimny, A. (2015): „Blue Banana” or Central and Eastern Europe. The Development of European Logistics Hubs. *Revija za ekonomske in poslovne vede*, 1., 97–111.

Dokumentumok

- EB (2014): A Bizottság 240/2014/EU felhatalmazáson alapuló rendelete (2014. január 7.) az európai strukturális és beruházási alapok keretében megvalósított partnerségre vonatkozó európai magatartási kódexről. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0240> (Letöltés: 2023. 08. 04.)
- EB (2020): Az Európai Bizottság 2019. évi éves jelentése a szubszidiaritás és az arányosság elvének alkalmazásáról, valamint a nemzeti parlamentekkel fennálló kapcsolatokról (2020.6.30. COM (2020) 272). <https://secure.ipex.eu/IPEXL-WEB/download/file/8a8629a872e48c8e017304fe40860f24> (Letöltés: 2023.08. 04.)
- EB (2021): Hosszú távú jövőkép a vidéki területek számára: az erősebb, összekapcsolt, reziliens és virágzó uniós vidéki területekért. Brüsszel, 2021.6.30 (COM2021)345 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0345> (Letöltés: 2023. 08. 04.)
- EGSZB (2021): A KAP vidéki térségek területfejlesztésére gyakorolt hatásának értékelése (tájékoztató jelentés). NAT/806-EESC-2020. <https://webapi2016.eesc.europa.eu/v1/documents/EESC-2020-05153-00-00-RI-TRA-HU.docx/content> (Letöltés: 2023. 08. 04.)
- EU (2003): Az Európai Parlament és a Tanács 1059/2003/EK rendelete (2003. május 26.) a statisztikai célú területi egységek nomenklatúrájának (NUTS) létrehozásáról: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX%3A32003R1059> (Letöltés: 2023. 08. 02.)
- EU (2013): Az Európai Parlament és a Tanács 1303/2013/EU rendelete (2013. december 17.) az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra, a Kohéziós Alapra, az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapra és az Európai Tengerügyi és Halászati Alapra

- vonatkozó közös rendelkezések megállapításáról, az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra és a Kohéziós Alapra és az Európai Tengerügyi és Halászati Alapra vonatkozó általános rendelkezések megállapításáról és az 1083/2006/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1303&qid=1691159652626> (Letöltés: 2023. 08. 04.)
- EP (2015a): Az Európai Parlament 2016. május 10-i (2018/C 076/02) állásfoglalása a kohéziós politikáról az EU hegyvidéki régióiban (2015/2279(INI)). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016IP0213> (Letöltés: 2023. 08. 04.)
- EP (2015b): Az Európai Parlament 2015. november 24-i állásfoglalása a kohéziós politikáról és a marginalizálódott közösségekről (2014/2247(INI)) (2017/C 366/04). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2017:366:FULL&from=DE> (Letöltés: 2023. 08. 04.)
- EP (2020a): Compte rendu in extenso des débats. Dispositions transitoires relatives au soutien du Feader et du FEAGA en 2021 et en 2022 (suite du débat). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-9-2020-12-15-INT-2-082-0000_FR.html (Letöltés: 2023. 03. 10.)
- EP (2020b): Parlamenti kérdés O-000030/2020. A POSEI programok költségvetésének tervezett csökkentése. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/O-9-2020-000030_HU.html (Letöltés: 2023. 03. 10.)
- EP (2021): Jelentés A9-0205/2021. Ajánlás második olvasatra az Európai Regionális Fejlesztési Alap és külső finanszírozási eszközök által támogatott európai területi együttműködési célkitűzésre (Interreg) vonatkozó egyedi rendelkezésekről szóló európai parlamenti és tanácsi rendelet elfogadása céljából első olvasatban kialakított tanácsi álláspontról. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0205_HU.html (Letöltés: 2023. 03. 10.)
- EP (2023a): Ismertető az Európai Unióról. A legkülső régiók. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/100/a-legkulso-regiok> (Letöltés: 2023. 08. 02.)
- EP (2023b): Képviselők. Az Európai Parlament közös munkacsoportjai. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/hu/organisation-and-rules/organisation/intergroups> (Letöltés: 2023. 03. 15.)
- EiT (2006): A Tanács 2006. február 20-i 2006/144/EK határozata a vidékfejlesztésre vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokról (2007-2013 közötti programozási időszak). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0144> (Letöltés: 2023. 08. 04.)
- Eurocities (2023): Cities. <https://eurocities.eu/cities/> (Letöltés: 2023. 04. 10.)
- GCOM (2023a): Global Covenant of Mayors for Climate and Energy. Does the GCOM require membership fees? <https://www.globalcovenantofmayors.org/faq/does-the-gcom-require-membership-fees/> (Letöltés: 2023. 04. 10.)
- GCOM (2023b) Global Covenant of Mayors for Climate and Energy. Our Cities. <https://www.globalcovenantofmayors.org/our-cities/> (Letöltés: 2023. 04. 10.)
- RB (2009): A Régiók Bizottsága többszintű kormányzásról szóló fehér könyve. https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/afco/dv/livre-blanc_/livre-blanc_hu.pdf (Letöltés: 2023. 08. 01.)
- RB (2018): A Régiók Európai Bizottsága véleménye – Vidéki térségek rehabilitációja az „intelligens falvak” segítségével (2018/C 164/08). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IR3465&from=EN> (Letöltés: 2023. 08. 01.)
- RB (2019): A Régiók Európai Bizottsága véleménye – Az európai szemeszter és a kohéziós politika: a strukturális reformok hosszú távú beruházásokkal való összehangolása (2019/C 275/01). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018IR5504&rid=1> (Letöltés: 2023. 08. 01.)
- RB (2020): A Régiók Európai Bizottsága véleménye – Úton a fenntartható városrészek és kisközösségek felé környezetvédelmi politikáról a települési szint alatt (2020/C 141/07). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019IR3195> (Letöltés: 2023. 08. 01.)
- RB (2022): A Régiók Európai Bizottsága véleménye – A helyi és regionális önkormányzatok hatékony bevonása a 2021–2027-es időszakra vonatkozó partnerségi megállapodások és operatív programok előkészítésébe (2022/C 61/04). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2022:061:FULL> (Letöltés: 2023. 08. 01.)
- Területi Agenda 2030. https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/TA2030_jun2021_ma.pdf (Letöltés: 2023. 08.01.)